

Den danske Kongemagt og den nordslesvigske Bondestand i forrige Aarhundrede.

Af P. Lauridsen.

I den interessante og dybtgaaende Belysning af Fortidens Bondeforhold, der udmærkede Aaret 1888, i den dygtige og indholdsrige Literatur, som Jubelaaret bragte om vore Landbotilstande for 100 Aar siden, var der kun ringe Anledning til at dvæle ved Nordslesvig. 1888 var ikke noget Jubelaar for Sønderjylland. Her var Afgjørelsen foregaaet langt tidligere, den foretoges af andre Mænd, og til selve Frigjørelsen knyttedes ikke alle de uhyre Vanskeligheder, de dybe Indgreb i og Omdannelser af privatretlige

De vigtigste Kilder ere: H. Kamphövener: Beschreibung der Niederlegungen Königl. Domainen-Güter in den Herzogth. Schleswig u. Holstein. Kphgn. 1787. — O. Kier: Ansichten über d. Entwicklungsgang d. inneren Verfassung Schlesiens. Jahrbücher für die Landeskunde, 2—6 B. — G. Hansen: Die Aufhebung der Leibeigenschaft. St. Petersburg. 1861. — A. D. Jørgensen: Fyrtretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie. — Johannes Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden. Kbhvn. 1888. — Professor E. Holms historiske Skrifter. — V. Falbe Hansen: Stavnbaands-Løsningen og Landboreformerne. Kbhvn. 1888 o. m. fl., samt nogle utrykte Kilder og flere mundtlige Meddelelser af Hr. Geheimearkivar A. D. Jørgensen.

Forhold, der ledsagede Stavnbaandets Løsning i Kongeriget. Men paa den anden Side maa det rigtignok tilføjes, at det er den samme Konge, det samme mærkelige Udslag af dansk Lighedstrang og Retsindsfølelse, den samme Kulturstrøm og den samme offentlige Mening, der skaber en fri Selvejerstand i Slesvig og en frigjort Fæstebonde i det øvrige Danmark. Vore Historikere have mindet om denne Sammenhæng, men under de nuværende Forhold trænger den ikke alene til at mindes, men ogsaa til at fremhæves med Eftertryk. Ingensinde har nogen Konge givet en større, en mere kongelig Gave, end da Kong Christian den 7de i Aaret 1766 overdrog Bønderne i Sønderjylland den allerstørste Del af Hertugdømmet til evig Arv og Eje. I de Lærebøger, der for Tiden bruges i Hertugdømmets Skoler, er det bleven Mode at fremstille den danske Styrelse som en uretfærdig, slet, ja, ligefrem fordærlig Styrelse, en Misregering, der gjennem 400 Aar bragte Hertugdømmet til Undergangens Rand. „I 400 Aar“ — siger Lettau *) — „have danske Fyrster hersket over Hertugdømmerne, og hele denne Tid er en Lidelseshistorie for Landet.“ — Hensigten med disse Blade er at tage et enkelt Afsnit af denne lange Lidelseshistorie op til fornyet Prøvelse, og vi ville da sikkert komme til at forundre os meget over, hvad tyske Skolebogsforfattere forstaa ved Lidelse og Mishandling. I deres Øjne maa det være noget meget slemt noget at give Trælle og undertrykte Frihed, at værne de svage imod Vold og Mishandling, at indføre Flid, Ejendom og Lykke i 1000 og atter 1000 Hjem fra Kongeaa til Ejder, at skænke en hel Landsdels Bondestand Selvejendom og

*) H. Lettau: Kleine Heimathskunde für Schleswig-Holstein. Leipzig. Peters. S. 8.

Velstand Det er den Art Visdom, som disse Mænd indprænte de danske Kongers tidligere Undersaatter, det er paa denne Maade, de, beskyttet af Magten, driste sig til at fordreje Historiens Sandheder og forberede den opvoxende Slægt til ret at paaskønne de reale Goder, som den efter 1864 er kommen i Besiddelse af.

En af vore dygtige Historikere har for nylig udtalt: „I vore Fædrelandshistorier bør vi ikke alene skrive, at Danmark var det første Land, der forbød Negerhandelen — vi bør tillige skrive, at blandt alle de Riger, i hvilke Bondestandens personlige Stilling havde en Befrielse behov, var Danmark det første, som fuldkommen og strax skaffede Friheden til Veje.“ Og ikke mindre rosende har den berømte preussiske Statsøkonom G. Hanssen udtalt sig om den samme Sag. „Det er Hertugdømmernes som Danmarks Hæder“ — siger han — „at de vandt den første Rang mellem alle Evropas Lande ved at indføre et velordnet Landbovæsen.“ Bestræbelserne for at frigjøre vor Bondestand ere paa naturlig Maade voxede frem af den hjemlige Jordbund. Oprindelig var den helt uafhængig af Kulturstrømningerne i det øvrige Evropa, senere paavirkedes den vel af disse, fik Mod og Fart ved tilsvarende Bestræbelser i Nabolandene, men alligevel skete den endelige Afgjørelse mere som et Udslag af vor egen Dannelse, af dansk Friheds- og Lighedstrang, af et helt Slægtleds utrættelige Bestræbelser, end af en mægtig og overvældende Kulturbølge udenfra. Frigjørelsen foregik ikke som en Følge af Forholdenes Magt, men fordi den danske Regering, støttet af

en oplyst offentlig Mening magtede Forholdene og vilde have dem ændrede. Derfor er Danmark en Menneskealder, et halvt Hundrede Aar, ja, enkeltvis et endnu større Tidsrum forud for Naboerne i Syd, derfor skabes her en fri Bondestand, medens Bønderne i den største Del af Tyskland synke ned til „bosat Tyende“ (angesiedeltes Gesinde), derfor fuldfører vor Regering, hvad saa storslaaede Herskerskikkelser som Kong Frederik den 2den af Preussen og Katharina af Rusland maa lade forblive fromme Ønsker, eller hvad der i andre store Stater udarter til farlige og resultatløse Forsøg. Over den danske Frigjørelse hviler en egen Aand af Frejdighed og Sikkerhed, der sammen med alt det øvrige vidner om, at Bevægelsen var hjemmefødt og folkebaaren. Da Bondebevægelsen i Midten af forrige Aarhundrede for Alvor gjorde sig gjældende i vor Literatur, havde den allerede sin Historie hos os, og dette var en stor Lykke. Christian den 4de havde — om end ikke med Held — bestræbt sig for at ophæve Livegenskabet, en Sag, der afvistes af det slesvig-holstenske Ridderskab; den ulykkelige Krig 1658—60 lammede alle Rigets Kræfter, og derfor kunde der ved Statsforandringen 1660 ikke tages de Hensyn til den fjerde Stand, som dens Venner ønskede; men vore første Enevoldskonger vare langt fra blinde for den Kræftskade, der tærede paa Statens og Folkets Sundhed, og næppe var Riget atter kommen til Kræfter, før Kong Frederik den 4de 1702 ophævede Vornedskabet og afskaffede Bøndernes Trældom paa den sjællandske Øgruppe. Han gav derved det øvrige Evropa et enestaaende og lysende Exempel, og de senere Bestræbelser et Rygstød, som de vanskelig kunde have undværet. Men desværre naaedes Maalet ikke. Slette økonomiske Vilkaar,

et almen-evropæisk Fald af alle Landbrugets Værdier og uheldige Værnepligtslove kuldcastede kort efter hans Værk, og under de følgende Konger — medens de store Reformere forberedtes — strammedes Stavnsbaandet samtidig saa stærkt for alle kongerigske Fæstebønder, at de vare lige paa Nippet til atter at blive vordnede. Imidlertid arbejdede Befrielsestankerne sig langsomt op igjennem den offentlige Mening. Med Holberg vakttes dansk Aand og kritisk Sans, og i den historiske og økonomiske Retning udviklede sig hurtig en hel Skole af yngre Videnskabsmænd, der vel ikke havde hans Vid og Storsyn, men ganske anderledes gik Samfundets dagligdags Spørgsmaal ind paa Livet og kæmpede for nærliggende og udførlige Formaal. Da Frederik den 5te 1746 besteg den dansk-norske Trone sagde han: „Jeg vil ikke tillade, at Aandslivet underkastes nogen Indskrænkning i mine Stater!“ — og i det store og hele rettede hans Regering sig efter denne ophøjede Grund-sætning. I Midten af forrige Aarhundrede nød alle dansk-norske Lande en Presse- og Diskussionsfrihed, der paa den mest glimrende Maade vidnede om vor Enevoldsmagts Folke-kjærhed og stillede Ufriheden i Tyskland i det grellste Lys. Og denne Frihed benyttede en hel Skare af Viden-skabsmænd, Præster, Skribenter og Landmænd til at op-lyse Almenheden og Regeringen om Bondestandens slette Kaar og om de Midler, hvorved disse kunde afhjælpes. Denne Diskussion fortsattes igjennem en hel Menneskealder, den førtes med en sjælden Varme for Medmenneskers Vel, med stor Dygtighed og Indsigt, og igjennem Statsmænd som Bernstorff den ældre, Stampe og Reverdil trængte den ind i Statsraadet og omdannede Kongedømmets Syn paa Bondestandens Vilkaar og Statens Interesser i Forholdet

til denne Stand. „Landmanden og især Bondestanden“ — hedder det i en af Datidens Forordninger — „skal opmuntres til Flid og Vindskibelighed og gives mere Mod og Lyst til at stræbe fremad, derved at deres Vilkaar lettes og forbedres, og de Hindringer, som hidtil have betaget saadant Mod og Lyst, saavidt mulig ryddes af Vejen.“ — Ud af dette Regeringssyn fremgik alle Reformerne i Slesvig, og disse bleve nogle af de første Frugter af den hele Bevægelse. I denne Landsdel havde Frihedsbevægelsen at kæmpe imod 1) Livegenskabet, 2) Markfællesskabet og 3) Fæstevæsenet, og vi skulle nu se hvorledes alt dette fjærnedes.

Det, der først træder en i Møde, naar man vil sætte sig ind i Hertugdømmets ældre Landboforhold, er den store Modsætning imellem de forskellige Egne. I Marskegnene og paa Femern vare Bønderne Selvejere, og i hele Distrikter af Nordfrisland fandtes end ikke én Adelsmand. I Sydslesvig, i Danske-Skov, i Svansø, og paa en 9 à 10 Godser i Angel vare Bønderne derimod Adelens Livegne o: Trælle uden Ejendom og uden Selvbestemmelsesret. Disse Godser omfattede dog næppe en Tyvendedel af Hertugdømmets Areal og bestod af de Landsdele, hvor over Kongen og Hertugen indtil 1713 havde hersket i Fællesskab. Paa disse Godser ejede Bønderne intet, alt var Herremandens; i Virkeligheden vare de kun bosat Tyende; de maatte ikke gifte sig, de kunde ikke lade deres Sønner lære et Haandværk, ikke foretage et eneste vigtigt Skridt uden Herskabets Samtykke, og dette Livegenskab omfattede ogsaa Kvinderne. Fra først af var det indsmuglet af den

holstenske Adel, og det havde ingen Hjemmel i Lands Lov og Ret. I sin tidligere mildere Form havde dette bredt sig længere nordpaa, til alle Adelen's Godser, men veg senere tilbage indenfor de nævnte Grænser.

Hele den øvrige Del af Slesvigs Bondestand var hovedsagelig frie Fæstere og mest Kongsfæstere. I Nordslesvig — siger Professor E. Holm — havde den store Masse af Bønderne deres Gaarde i Fæste af Kronen paa saa gunstige Betingelser, at de nærmest kunde kaldes Arvefæstere, og saaledes, at de kunde sælge Gaardene, til hvem de lystede. Baade her og i Marsken udgjorde Bønderne en saa selvstændig Befolkning, at Odelsbønderne i Norge paa ingen Maader overgik dem. — For den nordslesvigske Bondestand maa det ganske vist anses for en stor Lykke, at den havde Kronen til Herskab, og særlig var det en meget stor Lykke for Haderslev Amt, at Kong Frederik den 2den havde udkjøbt den talrige Adel, der dengang sad inde med omtrent Halvdelen af Tørninglehn og Østeramtet. I Tidens Løb vilde disse smaa og store Adelsmænd sikkerlig have undertrykt Bonden her som alle andre Steder, og et haardt Fæstevæsen, et tyngende Hoveri og Livegenskab under en eller anden Form vilde formodentlig være bleven disse Bønders Lod. Ligeledes maa det indrømmes, at Regeringen i mange Henseender tog meget lempelig paa sine slesvigske Fæstere. Paa kongerigske Krongodser, der havde meget øde Bondegods, paalagdes det Bønderne under Kong Christian den 5te at opbygge, indhegne og besætte disse øde Gaarde inden trende Aars Forløb, ved Dødsfald paalagdes det samtlige Bymænd at bevare den afdødes Bygninger paa Aars- og Dagstid, ved Ildebrandstilfælde vare de forpligtede til at være behjælpe-

lige med Gaardens Nybygning, og hvis de forbrøde sig grovt mod deres Fæstebrev eller forløb Gaarden, truedes de med Bremerholm. Saavidt jeg véd, er den Art Bestemmelser aldrig gjort gjældende i Sønderjylland. Men alligevel tror jeg, at den almindelige Opfattelse af den nordslesvigske Bondestands Stilling under vore første Enevoldskonger er altfor gunstig, altfor rosenfarvet, selv om man gaar ned lige til Aaret 1720 — to Menneskealdere efter den frygtelige svenske Krig 1658—60. Under Kong Frederik den 4de var den nordslesvigske Bondestand meget fattig. Det kan være sandt, at disse Bønder havde en Art Hævd paa at kunne sælge eller vel rettere afhænde deres Fæstegaarde, men hvad nyttede det, naar der ikke fandtes Lysthavere? I store Dele af Nordslesvig, særlig i magrere Egne, førte Regeringen en lige saaa fortvivlet Kamp med de øde Gaarde som i Kongeriget; hele Byer, Sogne, ja, Herreder befandt sig i haabløse Skatte-restancer, ja, i visse Egne var hver anden Gaard øde eller bortforpagtet for 3 à 4 Rdl. cour. aarlig, fordi ingen vilde overtage dem mod at yde de sædvanemæssige Skatter og Byrder. 1708 fandtes alene i Gram Herred i Haderslev Amt 101 øde Gaarde, og 46 af disse vare uden al Bygning. Disse øde Gaarde vare fordelte rundt omkring i alle Herredets Sogne, selv i saa frugtbare Byer som Øddis Bramdrup, Kastvraa og Ringtved, men de optraadte dog navnlig i Hedeegnene, særlig i Jægerup (med 11), Skrydstrup (med 10), Nustrup Bæk (med 11), Over- og Neder-Jersdal (med 10), og paa det nævnte Tidspunkt fandtes alene i Nustrup Sogn ikke færre end 28 øde Gaarde.*)

*) I Tyrstrup Herred vare kun 3 Gaarde øde, 2 i Steppinge og 1 i Bjerndrup; i Haderslev Herred ingen.

Jeg savner Oplysninger fra de andre Amter i Nordslesvig; men de skarpe Hedesogne i Aabenraa og Flensborg Amt have vel næppe befundet sig i en bedre økonomisk Tilstand, da Vilkaarene i alt væsentlig vare ens. I Aarene 1723—24 nedsattes en Undersøgelseskommision, der ved Taxationsmænd bedømte Bøndernes Formuetilstand og Skatteevne i hele Haderslev Amt. Denne Bedømmelse foreligger endnu og giver rigelige Oplysninger om Standens Vilkaar. De øde Gaarde vare ganske vist forsvundne, idet Regeringen havde indrømmet de nye Fæstegaarde 3 à 4 Aars Skattefrihed samt Bygningstømmer i den nærmeste Domainskov, men de store Restancer ere endnu til Stede og løbe ofte op til meget betydelige Summer, ja, i de magrere Egne synes de fleste Fæstere end ikke at have ydet hverken Landgilde eller maanedlig Kontribution i 5—10 eller 15 Aar. Og der var heller ikke noget at tage. I Aaret 1724 fandtes paa 18 større og mindre Gaarde i Jægerup By: 66 Heste („nogle helt slette, de andre saa temmelig efter Stedets Lejlighed“), 51 Køer, 57 Ungkvæg og Kalve, 152 Faar, 51 Svin og Grise, 17 Plove og 30 Vogne. Enkelte af Gaardmændene havde kun 3 Fag Stuehus, de ejede kun en halv Plov, de havde end ikke en Seng, „anders als was alt Zeug“, ingen rede Penge, men derimod betydelig Gjæld.

Og dette er typisk for hele Vesteregnen i Gram Herred.*) Længere øst paa var Tilstanden en Del bedre,

*) Som Exempel anføres her følgende:

Andreas Henningsen ejer $\frac{1}{4}$ Fæstegaard i Jægerup.

Skatter: Landgilde, spec. 2 Rd. 20 Sk. $7\frac{1}{2}$ d.

cour. 1 Rd. — $4\frac{1}{2}$ d.

Maanedlig Kontribution . . . 7 Sk.

men selv i en saa frugtbar By som Styding i Hammelev Sogn ser det ikke stort rigere ud. Paa 18 større og mindre Gaarde fandtes her 1724: 78 Heste og Føl, 74 Køer, 9 Stude, 55 Ungkvæg, 46 Kalve, 118 Faar, 49 Svin og Grise, 25 Gæs, 16 Plove og 30 Vogne, og ikke en Mand i hele Byen er fri for Skatterestancer, der for en enkelt endog løbe langt op over 100 Rdl. spec.

Det er værd at lægge nøje Mærke til denne Fattigdom og Usselhed. Her virkede ingen af de Faktorer, der ellers faa Skyld for Bøndernes Forarmelse. Her fandtes ingen Adel, intet Stavnsbaand, intet snærende og forkuende Baand; Hoveriet til Haderslev Ladegaard, til Refsø, Tørning og andre kgl. Forpagtergaarde var af meget ringe Omfang,*) ja det gjaldt end ikke for alle Byer eller Sogne, og en stor Del af Bondens Arbejdspligt var allerede dengang afløst af Pengeydelse. Den nordslesvigske Bondestand var tilmed et Samfund af frie Fæstere, der under Kronens milde Styrelse faktisk nærmede sig til at være Arvefæstere

Udsæd: 6 Skp. Gøderug, 6 Skpr. 2den og 3dje Kjærvs Rug, intet Byg, 6 Skpr. Boghvede, 1½ Læs slet Hø.

Græsningsret til 2 Heste, 1 Ko, 1 Ungkvæg og 4 Faar.

Bygning: 3 Fag Stuehus, 9 Fag Lade, ganske slet og ringe.

Besætning: 2 Heste, 2 Køer, 6 Faar, 1 Svin.

Redskaber: ½ Plov, 1 Vogn, 1 Seng, helt slet, en lille gammel Messingkjedel.

Pengeforhold: Ingen rede Penge, i Smaaagjæld 5 ½ 8 Sk.

Indhøstet Korn: 6 Traver Rug, Havren er ædt af Hestene, 2 Læs Boghvede.

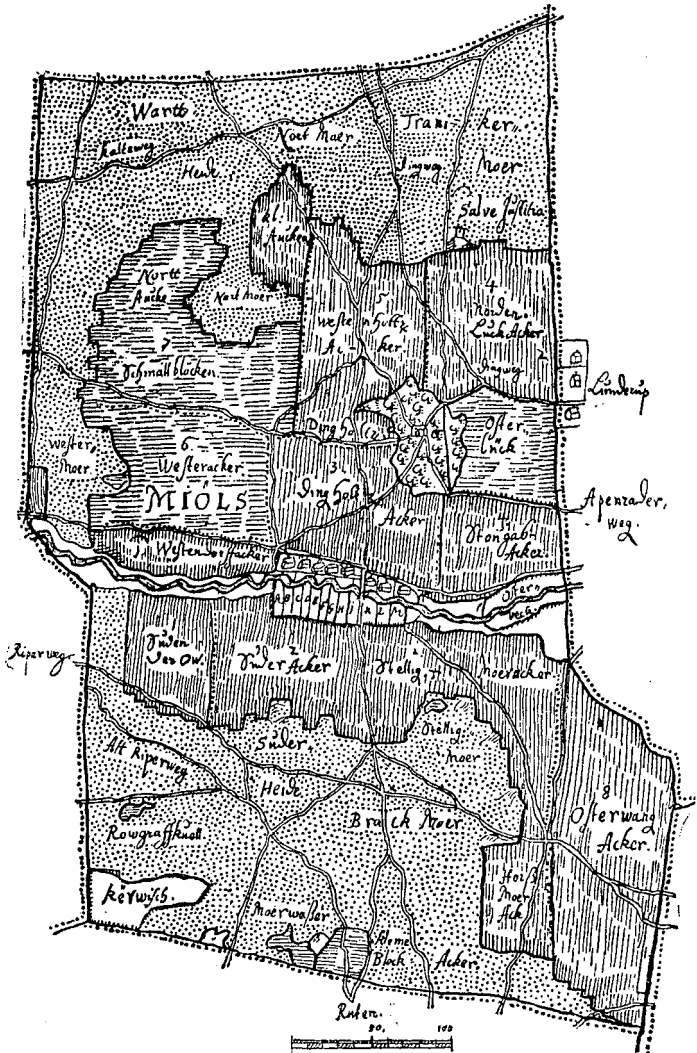
Skatterestancer: spec. 9 Rdl. 1 Sk. 7 d. og cour. 6 Rdl. 7 Sk. 10 d.

Synsforretningen i Jægerup er foretaget i April 1724 af fire Gaardmænd fra Magstrup.

*) 1776--77 afløstes Hoveriet til Refsø og Taabdrup med 46 Rdl. 11 Sk., til Tørning med 41 Rdl. 14 Sk., til Ladegaard med 129 Rdl. 18 Sk. aarlig.

og i hvert Fald havde megen Sikkerhed for, at Frugterne af deres Flid og egne Forbedringer vilde gaa i Arv til deres Børn — men alligevel var Tilstanden slet. Dette kaster et forklarende Strejfflys ind over de kongerigske Forhold og viser, at Grunden til Bondestandens daværende store Usselhed ikke alene bør søges i dens retslige Stilling, men tillige og fornemmelig i hele Tidens økonomiske Forhold. Grunden til, at et saa stort Antal Gaarde laa øde i de magrere Egne eller i hvert Fald befandt sig i haabløse Skatterestancer, maa udelukkende søges i, at Jorden med Datidens slette og stadig dalende Kornpriser, med den usle Dyrkningsmaade, det elendige Foldudbytte, det dyre Folkehold og de høje Skatter ikke kunde give en selvstændig Jordrente, et Overskud, eller med andre Ord, at Jorden dengang i disse Egne ikke havde nogen selvstændig Værdi, og at den Jordrente, som Regeringen igjennem Landgilden og de øvrige Skatter krævede af Landejendommene, derfor ikke kunde ydes. En skrap Skatteopkrævning vilde have drevet over Halvdelen af Befolkningen fra Hus og Hjem.

Men fra Aar 1740 begyndte en varig og meget betydelig Stigning i Kornpriserne, og disse gunstige Konjunkturer fandt desuden en kraftig Støtte i Regeringens Beskyttelsestold mod fremmed Korn's Indførsel i Norge og Danmark. Ingensteds i Landet bleve de nye Muligheder grebne med større Begjærighed end i Nordslesvig. Befolkningens livlige Forstandighed var ingensinde bleven kuet af Trælleaag, den var besjælet af et meget skarpt Instinkt for, hvad der kunde betale sig, af Handelsaand og Erhvervslyst, ligesom den havde hjulpet sig igjennem de tunge Tider ved vidtdreven Husflid, og om end dens Dyrkning

Joh. Mejer: Special-Kaart over Landsbyen Mjols, Ris Sogn, Aabenraa Amt ($\frac{1}{2}$ Størrelse).

(Af hans Atlas over Aabenraa Amt 1641).

af Jorden de fleste Steder vedvarende tyngedes af Markfællesskabet, saa var selv dette dog ordnet paa en Maade, der i højere Grad end i de fleste kongerigske Egne tillod Fremskridtet at faa Plads. I den største Del af det øvrige Danmark herskede Trevangsbruget, d. e. den opdyrkede Del af Byjorden var inddelt i tre Vange, hvoraf aarvis vxlende den ene benyttedes til Vintersæd, den anden til Vaarsæd og den tredje til Græsning, men derved toges for hyppigt Kjærv af Jorden, dennes Tab erstattedes ikke ved tilstrækkelig Gjødning, og Inddelingen hæmmede enhver højere og mere intensiv Brug af Marken. I Vest- og Sønderjylland herskede derimod fra gammel Tid det saakaldte Græsmarksbrug. De fælles Byjorder vare delte i ca. 9 Indtægter eller Skifter,*) der afvxlende dyrkedes med Sæd og Græs, derved fik Jorderne Tid til at udhvile sig, og hertil sluttede sig — i hvert Fald enkeltvis — en mere rationel Dyrkning med Brak og Kløver. — I mange Henseender var der altsaa gode Betingelser for Fremskridt, før 1766 var der ogsaa skabt lidt Formue, og Befolkningen synes derfor at have været vel skikket til at modtage de store Forandringer og Reformers, som Regeringen meget pludselig indførte.

*) Hosstaaende Kaart giver en god Illustration til dette Græsmarksbrug i Fællesskabets Dage (1641). Tallene paa Kaartet fra 1—8 betegne de 8 Indtægter, hvori Bymarken var delt, og ved Prikker har den gamle Kartograf antydnet Vangehegneene. Ved Bogstaverne fra A til M betegner han de 12 Gaarde à 2 Ottinger, hvoraf Byen bestod.

Krongodsernes Salg samt Hoveriets og Livegenskabets Ophævelse paa disse.

Kong Frederik den 5tes Regering havde ikke til Hensigt at ophæve Livegenskabet paa de private Godser, og den vilde heller ikke have fundet fornøden Støtte i den offentlige Mening til et saa radikalt Skridt; men ikke des mindre tilføjede den hele denne skadelige Indretning et dødeligt Slag, idet den ophævede Institutionen paa alle de store og talrige Krongodser, der fandtes i Hertugdømmerne. Dette skete lidt efter lidt ved disses Salg, der besluttedes 1763 og gennemførtes i den følgende Menneskealder. Oprindelig tilsigtedes ved disse Salg vel nærmest kun en Forøgelse af Statskassens øjeblikkelige Indtægter, men da Pengenøden hurtig overvandt, blev Regeringens Opgave Bondestandens Opkomst og Folkemængdens Forøgelse. Alle disse store Godser udparcelleredes, og efter 1765 holdt man op at sælge til de højstbydende. Efter en forud foretagen Bonitering blev der tværtimod paalagt Lodderne en fast Kanon, og enhver Kjøber forpligtedes til — saavidt mulig — at bebygge den Jord, der overdroges ham, medens Regeringen paa sin Side foruden fuldkommen fri Ejendom tilsikrede ham, at der i Fredstid ikke maatte paalægges nye Skatter, at han og hans Børn skulde være fritagne for Værnepligt, for Ægt, Tiende og adskilligt andet; overalt blev Hoveriet omsat til en Pengeafgift, og da Livegenskabet derved tabte ethvert Fodfæste, blev dette ophævet paa alle de Godser, hvor det fandtes. Efter 1768 ledede en Landbo-Kommission paa Gottorp dette store Foretagende, og paa denne Maade solgtes i Aarene 1763—1787 alle Krongodserne i

Holsten og de fleste i Sønderjylland. For den sidste Landsdel skulle vi her anføre de vigtigste.

<i>Godsets Navn.</i>	<i>Salgsaar.</i>	<i>Parceller.</i>
Hjortholm paa Als	udparcell. 1765 i	21 Parc. + nogle Kaad.
Nygaard paa Kajnæs	” 1765 ” 23	” + 8 Kaad.
Graasten paa Ærø	” 1767 ” —	”
Vuderup paa Ærø	” 1767 ” —	”
Kragelund i Flensb. Amt	” 1767 ” 10	”
Frederiksgaard paa Als	” 1767 ” 10	”
Melsgaard paa Als	” 1767 ” 16	”
Mielberg i Gottorp Amt	” 1768 ” 6	”
Gudsgave paa Ærø	” 1768 ” 17	”
Østerholm paa Als	” 1768 ” 28	”
Satrupholm i Angel	” 1770 ” 48	”
Hjortspring paa Als	” 1771 ” 21	”
Sæbygaard paa Ærø	” 1771 ” 18	” + 10 Kaad.
Tyrstrup Gaard i Haderslev Amt	” 1771 ” 2	” til de mæhriske Brødre.
Nørborg paa Als	” 1772 ” 23	”
Arlevad i Husum Amt	” 1772 ” 14	” + mange Kaad.
Riesgaard i Aabenraa Amt	” 1774 ” 6	” + 14 Kaad.
Grøngaard i Tønder Amt	” 1775 ” 5	”
Tørning i Haderslev Amt	” 1776 ” 8	”
Refsø i do.	” 1777 ” 23	”
Taabdrup i do.	” 1777 ” 4	”
Moerkjær i Angel	” 1778 ” 33	”
Ladegaard i Haderslev Amt	1781 ” 44	”
Lyksborg og Nymark i Angel	1783 ”	En stor Mængde Parceller til Flækkens Beboere.
Skjelgaard paa Broager	1783 ” 11	Parc.
Lindaa med Notfeld i Angel	1783 ” 44	”
Skodsbølgaard paa Broager	1785 ” 9	” + 41 Kaad à 1½ Td.
Philipsborg i Ullerup Sogn	1785 ” 8	” + 40 ” à 2 og 1½ Td.
Vojens med Engen Stydingdam i Haderslev Amt	1788 ” 12	+ 9 Parceller.
Krammark paa Broager	1790 ” 9	Parc.

<i>Godsets Navn.</i>	<i>Salgsaar.</i>	<i>Parceller.</i>
Lundsgaard i Ullerup Sogn	1792 i	9 Parc.
Grøngaards Hovenge i Tønder Amt	1793 „	152 „
Drenderup i Haderslev Amt	1793 „	13 „
Blansgaard i Sundeved	1796 „	37 „
Fobislet i Haderslev Amt	1797 „	37 „
Thornumgaard i do.	1797 „	5 „
Kgl. Landerier ved Tønder By	1798 „	35 „

I sydligere Amter solgtes flere, om hvis Udparcellering jeg dog ikke har nærmere Oplysninger.

Paa denne Maade solgtes i Hertugdømmet Slesvig blot indtil 1784 ikke mindre end 44,000 Tdr. Land (à 320 □Roder). Hele det store Foretagende gennemførtes desuden med stort Held. Efter Udparcelleringen (1784) havde Staten en aarlig Merindtægt af ca. 16000 Rdl. cour., et meget stort Areal af Fredsskov (4260 Tdr.) var bleven indhegnet og overgivet til forstmæssig Behandling, og den jordbesiddende Klasse var bleven i høj Grad forøget ikke blot med talrige Selvejrbønder, men ogsaa med en Mængde Inderster, der fik Jord mindst til en Ko, men ikke overalt ere medregnede i den meddelte Oversigt. Herved forøgedes Befolkningen i høj Grad, særlig i Sundeved, Als og Ærø, men i visse Henseender var Livegenskabets Ophævelse dog Hovedsagen. I Slesvig fandtes denne Institution kun paa et eneste Kron-gods, nemlig paa Lindaa i Angel, hvis Beboere fik Friheden uden nogensomhelst Godtgjørelse, men des almindeligere var det i Holsten. I det hele maatte Regeringens Opræden, Exemplet fra oven, have en meget vidtrækkende Indflydelse og fremkalde en Gæring, der tidlig eller sent vilde fremkalde den forhadte Institutions Afskaffelse ogsaa paa de private Godser. Regeringen handlede med dette Formaal

for Øje. Praktisk havde den vist, at Frigjørelsen kunde tilvejebringes med Fordel for alle Parter, og paa forskjellig Vis opfordrede den Godsherrerne til at gaa hen og gjøre ligesaa. Saaledes lod den f. Ex. 1787 udgive et tysk Skrift om Krongodsernes Nedlæggelse, og heri hedder det blandt andet: „Som Følge af sin egen Optræden kan Staten med Rette kræve, at enhver Ejer af saadanne Godser, hvis Beboere endnu sukke under Livegenskabet, lytter til Fornuftens og Naturens Stemme, at han ikke længere forholder Medmennesker deres naturlige Rettigheder; Rettigheder, der paa lovløs Vis, alene ved voldsom Anmasselse, ere blevne dem berøvede — og det saameget mere, som det uimodsigelig kan bevises, at en saadan Omdannelse kan ske uden Tab for Godsherren, ja, af private kan udføres med endnu større Fordel og med ringere Udgifter end af Staten.“ Regeringens Bestræbelser bleve heller ikke uden al Frugt, særlig i Sønderjylland. I Angel, hvor en forstandig Drift af Jorden meget tidlig gjorde sig gjældende, og hvor der var Trang til flere Ejendomme, udparcelleredes flere private Godser, og her afskaffedes Livegenskabet ved privat Initiativ flere Aar før dets almindelige Ophævelse. Paa enkelte Undtagelser nær beherskedes derimod den holstenske Adel endnu af Fordomme og Uvilje imod Frihedsbevægelsen, men da denne Side af Sagen ligger uden for mit Emne, skal jeg kun bemærke, at det først i Aaret 1804 lykkedes den danske Regering at faa Bugt med det slesvig-holstenske Livegenskab. „Kronprins Frederik“ (den 6te) — skriver v. Eggers 1805 — „har med lige saa megen Fasthed som Eftertænksomhed drevet igjennem, hvad endnu ikke er sket i noget Land, hvor germanske Sæder herske. Han er den første, der afskaffede Livegenskabet fuldkommen og hævede

alle dets væsentlige Bestemmelser. — — „Jeg glædes hjærtelig“ — sagde han, da Forordningen for Hertugdømmerne af 19. Decbr. 1804 blev underskrevet — „at jeg nu endelig ser fuldført et Ønske, der næsten i 20 Aar har været mig saa magtpaaliggende.“ *) — Men alligevel slap Bønderne paa de private Godser langt fra for saa billigt Kjøb som paa Krongodserne. Godsherrerne paalagde dem meget betydelige Pengebyrder som Ækvivalent for Frigjørelsen; saaledes maatte — for at nævne et Exempel — de Livegne paa Runtofte Gods i Angel betale 1 Rdl. 12 Sk. cour. mere i aarlig Afgift af hver Byskjæppe Land (144 □Roder) end deres ikke-livegne Fæller. Derimod hedder det i den kgl. Plakat, hvorved de Livegne paa Lindaa 1784 frigaves, at Kongen ikke alene paa egen Bekostning havde ladet foretage en Opmaaling og Bonitering af alle Godsets Jorder, men ogsaa, at han af kgl. Naade har besluttet at ophæve deres hidtil ydede Hoveri og Livegenskab og give dem lige Ret med hans øvrige fribaarne Undersaatter. „Altsaa skænke og bevillige Vi alle vore hoveripligtige og livegne Undersaatter paa vort Gods Lindaa — foruden en ganske omkostningsfri Udløsning af det hidtilværende Livegenskab — deres Huse, Besætning og Jorder til fuldstændig Ejendom.“ — Dette stiller unægtelig den danske Kongemagts Fremfærd i et meget smigrende Lys, og paa dette Omraade vil det vist være noget vanskeligt at finde Antydninger af de Lidelser, som disse Kongers Regeringsmaade skal have paaført Landet.

*) Skand Lit. Selsk. Skrift. 1806.

Markfællesskabets Ophævelse.

De Reformere, der gennemførtes hos os i forrige Aarhundrede, betegne i Virkeligheden et helt Brud med den gamle Samfundsorden, en Revolution eller Omvæltning, om end denne Omvæltning foregik i lovlige Former og paa en lempelig Maade. Det gamle Samfund hvilede paa Tvang. Enhver havde sin bestemte Plads, sin Virksomhed, sine Rettigheder og Pligter nøje foreskrevne fra gammel Tid, inden for denne Ramme var og betød han noget. Ordningen var korporativ og social. I længst forsvundne mørke Tider havde Samfundet ad denne Vej tilkæmpet sig Orden, Hørighed og Lydighed og vundet frem paa det første store Kulturtrin: Indordningen under fælles Love og Vedtægter. Det moderne Samfund, der arbejdede sig frem gennem det 18de Aarhundredes Livs- og Statssyn, hviler paa den personlige Frihed, paa Selvansvarligheden, paa det menneskelige Fremskridt gennem hver enkelt Person. Alle Samfundets Kræfter skulde frigjøres og spores frem i det hidsige Kapløb for egen Udvikling og Vinding, som vi kalde den frie Konkurrence. Derfor maatte der skabes frie Individer og frie Ejendomme, fri Jord i fri Mands Haand, derfor afskaffedes Stavnsbaand, Livegenskab og personlig Tjenestepligt, derfor veg Jordfællesskabet for individuelle Ejendomme og det sædvanemæssige Fæstevæsen for frie Kontraktforhold. Denne Udsondring af den enkelte, denne Individualisering er Kjærnepunktet i alle det 18de Aarhundredes Bestræbelser. I gamle Dage var Markfællesskabet utvivlsom en fortrinlig Indretning. Ethvert Bylag var jo et lille Gilde til fælles Arbejde og fælles Forsvar, det alene formaaede at give Bonden Tryghed, Anseelse og Indfyldelse. Kun i sluttet Trop kunde Datidens Mennesker

angribe de mørke Skove og fravriste dem de dyrkelige Egne, hvor Adelbyerne og Torperne rejste sig, og kun samlede formaaede de at beskytte Arbejdets Frugter imod vilde Dyr, nærige Naboer og fremmede Fjender. Vort Land er bleven befolket og opdyrket ved Fællesskabet, og kun gennem det har den allerstørste Del af vort Folk formaaet at kæmpe sig ud af vildt Barbari og op til det første Dannelsenstrin. Men som alle disse tidlige, vanskelig tilkæmpede Fremskridt indeholdt det meget store Farer for en mere fremskreden Tidsalder. Det var fjendtlig imod al Forandring. Det undertrykte enhver Afgivelse fra Skik og Brug, enhver ny og frugtbar Tanke, ethvert Fremskridt, eller med andre Ord, det dræbte det, vi med et fremmed Ord kalder Originalitet. I Landets vigtigste Erhvervsliv indførte det en Trældom af den allerfarligste Art, nemlig Trældom under Flertallets Sløvhed og Fordomme, under aflægs middelalderske Indretninger og Forestillinger, der i sin Tid havde været ypperlig afpassede efter Forholdene, men nu kun kunde hindre Folket i at svinge sig op paa et nyt Dannelsenstrin: den intensive Brug af Jordens Værdier og de personlige Kræfter. Ved Siden heraf ere dets øvrige Skyggesider: at det ved Bystævne eller Grande gav Anledning til Svir og Drik, at det ved de lange Markveje forarsagede Tidsspilde o. a. m. for intet at regne. Hovedsagen er Tilintetgjørelsen af Personlighedens Ret og Magt over Jorden.

Fællesskabets Ophævelse var saaledes det første Skridt, der maatte gjøres for at lægge Grunden til en bedre Agerdyrkning og bringe Liv og Foretagsomhed ind i Bondestanden, og paa dette Punkt vare derfor ogsaa alle, Venner som Fjender af Frigjørelsen, enige. Allerede 1757 havde

Frederik den 5te nedsat en Kommission „Landvæsenets Fremtarv og Nytte at befordre“, og i Spidsen for den stod Kongens Ven, Grev Moltke Bregentved, Grev Holstein af Ledreborg og Grev Otto Thott af Gavnø. Aaret efter begyndte Regeringen at virke for Udskiftningen, og rundt omkring i Landet foretoges i den nærmest følgende Tid talrige Forsøg i denne Retning. Alligevel gik det temmelig langsomt i Kongeriget, medens Regeringens Bestræbelser fandt en gunstig Jordbund i mange Egne af Sønderjylland. I Febr. 1766 udstedte Kong Christian den 7de den første Forordning om Indhegningens Fremme og Ophævelsen af Byjordernes Fællesskab i Hertugdømmet Slesvig. Som de fleste af Datidens Regeringsbestemmelser er ogsaa denne Forordning præget af en særegen mild Aand. De danske Enevoldskonger, der vare i Besiddelse af en saa uindskrænket Magt, yndede ikke at udstede strænge og haarde Lovbud, de talte ikke gjerne i korte og kolde Bydesætninger til deres Undersaatter; fra Kristiansborg førtes det venligste Sprog, og paa det omhyggeligste søgte Regeringen at angive og forklare Grunden til sin Optræden. Den fremhæver stadig Motiverne, atter og atter kommer den tilbage til, at det, der forskrives, tjener til det „gemene Bedste“, er til „samtlige vore kjære og tro Undersaatters Gavn og Nytte“, eller særlig til Fordel „for den fattige Almue“. Overalt stræber den ivrigt efter at drage Folket op paa Regeringens oplyste Standpunkt og indprente det Borgerfølelse og Fædrelandssind. I den nævnte Forordning udtaler Kong Christian derfor ogsaa, at han lige fra sin Arveregerings Tiltrædelse har næret landsfaderlig Omsorg for sine Rigers og Landes Opkomst og Flor, at han har søgt at udfinde og anvende ethvert Middel i dette

Øjemed, og at han ligeledes vil have sine kjære og tro Undersaatte opmuntrede til med Flid og Iver at understøtte ham til deres eget Bedste. „I Særdeleshed“ — hedder det videre — „have vi nu ladet overveje, hvorledes Agerdyrkingen, hvoraf Landets Vel for største Delen er afhængig, kan ophjælpes og dens vigtigste Hindringer fjernes. Da det nu har vist sig, at det iblandt Lodsejerne herskende Jordfællesskab er særdeles skadeligt for Landets behørigte Dyrkning, saa have vi i Naade fundet for godt, at lade udgaa en Forordning for Hertugdømmet Slesvig, hvorved dette kan blive forandret.“ Alligevel afholdt Regeringen sig fra enhver Tvang og overlod Udskiftningen til Interessenternes egen Beslutning. Forordningen af 10de Febr. 1766 foreslog kun, at naar de to Tredjedele af en Byes Markfæller — regnede ikke efter Hoveder, men efter Plovtalet — bleve enige om Udskiftning, saa skulde den øvrige Del af Bylaget rette sig derefter, dog kunde selv en Minoritet tvinge Sagen frem for Amtmanden, som da ved Synsmænd skulde lade Stillingen undersøge og derefter afgive en Erklæring om Fællesskabets Ophævelse eller Fortsættelse. Dette var meget skaansomme Bestemmelser; som Regel krævedes kvalificeret Majoritet ($\frac{2}{3}$) for Udskiftningen, og i hvert Fald kunde Mindretallet kun ad store Omveje og med megen Bekostning sætte sin Vilje igjennem. Men Regeringen har formodentlig stolet paa Befolkningens Opvaktethed og Lyst til Fremskridt, og den kunde have nogen Grund til at gjøre dette. I Tiaarene 1740—1760 var der ad privat Vej sket betydelige Udskiftninger i Nordslesvig. Herom skriver Pontoppidan 1757:*) Udskiftning har fundet

*) Økonom. Magaz. I, S. 27-28.

Sted i det slesvigske, i Haderslev-Hus Amt, især paa det Strøg, som ligger imellem Haderslev og Aabenraa. — — Et Sogn kaldet Løjt har for mange Aar siden ved Udtuskning faaet deres Jorder saaledes afsondrede fra hverandre, at hver Mand nu ejer og behandler sine Jorder som et Enemærke og adskilt Ejendom. Bonden har ved sin Vindskibelighed forbedret sit Tillæg saaledes, at han nu med mindre Arbejde oppebærer dobbelt Frugt og derved kommer til en ønskelig Velstand. Da Naboerne i lang Tid havde set paa dette med skele Øjne, bleve de derved drevne til at udforske Aarsagen til denne deres Naboers kjendelige Velstand. De fandt omsider, at samme største Dels grundede sig paa den Endels Raadighed, hver Mand havde over sin Jord. De bleve derfor enige om indbyrdes at udtuske deres Jorder og hver for sig indhegne sin Anpart. Prøven blev gjort og gik lykkelig afsted. Andre saa' sig igjen i Spejl herpaa, og det er nu i denne Time dermed kommet saa vidt, at der i det blotte Haderslev-Hus Amt, især i Haderslev og Tyrstrup samt tildels i Gram Herred findes nogle Tusende Hauger og Lykker indrettede, der hvor der forhen haver været lutter store Fællesmarker. Det staar og nu at bevise, at der saaledes i det blotte Haderslev-Hus Amt er siden Aar 1739 og 1740 bleven indrettet over ti Tusende Lykker og Hauger. — Pontoppidans Meddelelser have megen Interesse og stiller den daværende Bondestand i Haderslev Østeramt i et gunstigt Lys. Her møde vi sikkert det første Forsøg i stor Stil paa at bekæmpe Fællesskabet ved Landbostandens egen Foretagsomhed, selv om Udskiftningen ikke strax kom til at omfatte alle Jorder i de enkelte Bylag. Dette fremgaar ogsaa af Forordningen af 10. Febr. 1766, der i sin

1ste Paragraf behandler disse tidligere Magelæg og Udskiftningsforsøg samt paatrykker dem Lovlighedens Stempel.

Forordningen af 10. Febr. 1766 havde dog i det hele kun ringe Virkning. Lovgiveren optraadte mere som opmuntrende end som tvingende, og i disse Forhold, hvor det gjaldt om at bekæmpe 1000-aarig Skik og Brug, gammel Sløvhed og Sløseri, nyttede denne Optræden ikke meget. Dette indsaa' Regeringen ogsaa, og 1770 udkom en ny Forordning om Fællesskabet i Sønderjylland. I Indledningen til denne hedder det, at den tidligere Forordning vel ikke var bleven uden al Virkning, men heller ikke havde ført til de Resultater, som man for Undersaaternes Vel havde ønsket og haabet. Den nye Forordning griber derfor Sagen an paa en langt virksommere Maade. I dens § 1 hedder det nemlig, at enhver Ejer af et Boel, en Stavn, en Gaard eller Jordlod, der ønsker at have sit Land udsondret af Fællesskabet og er til Sinds at indhegne samme, kan kræve hele Bymarken opmaalt, hvad enten den helt laa hen i Fællesskab eller en Del af den var Særmarker, og denne Opmaaling, der skulde omfatte alle Jordarter: Ager, Eng, Græsningsland og Hede, kunde kun foretages af en edfæstet Landmaaler, hvorefter Amtmanden skulde udnævne 3 erfarne Sande- og Synsmænd eller andre edfæstede Jordbundskyndige til at foretage en almindelig Bonitering. Naar dette var sket, skulde hver Parthaver — under Herredsfogdens Tilsyn og Tilstedeværelse — have sin Andel anvist og udlagt, **saavidt gjørligt er paa et Sted og i Sammenhæng**. Skulde der i den Anledning opstaa Stridigheder mellem Bymændene, havde de beskikkede Sande- og Synsmænd Ret til at foretage Fordelingen under Appel til Landbokommis-

sionen paa Gottorp. Desuden hedder det: Endelig skal alle Opmaalings-, Boniterings- og Anvisnings-Omkostninger udlignes over alle Interessenterne i Fællesskabet, selv om en større eller mindre Del af disse ogsaa i Fremtiden skulde ønske at lade deres Jorder henligge i Fællig. I det hele er denne Forordning et ualmindelig dygtigt Arbejde, og i de følgende Paragrafer giver den meget nøjagtige og meget praktiske Bestemmelser om Udskiftningens Enkeltheder. Den fastsætter Maalingsenheden for de forskjellige Egne: Otting, Fjerdings, Mark Guld og Plov efter Distriktets Brug, den meddeler en Instrux for Boniteringsmændene, den omhandler Adel- og Byvejes samt Forters Vedligeholdelse, den sikrer Kaadnere og Inderster en Erstatning i Ejendomsjord for den Græsningsret, de hidtil havde nydt paa Bymarken; den fastsætter Størrelsen af den Stats-hjælp, der vilde blive betalt ved hver Udflugtning o. a. m., men for at give et almindeligt Billede af Udskiftningen er det ikke nødvendigt at gaa dybere ind paa disse Enkeltheder.

Det følger af sig selv, at Bestemmelserne i § 1 maatte tilføje det møre Fællesskab det sidste dræbende Slag, og selv om Bønderne, i Lighed med hvad der ofte indtraf paa Sjælland, stillede sig afgjort fjendtlige til hele Udskiftningen, kunde de ikke længere hindre den. Det var langt fra nogen billig eller nem Reform, Opmaaling og Bonitering krævede store Pengeudgifter, Inddigning og Hegnplantning foraarsagede et meget betydeligt Arbejde, den nye Driftsmaade vendte op og ned paa alle Bondens Sædvaner og tvang ham til at bryde med Skik og Brug, men naar en enkelt Mand, der følte sig hæmmet af Fælles-

skabets Lænker, kunde paatvinge Bylaget alle disse Udgifter, maatte dette, hvad enten det vilde eller ej, følge ham for ikke at drøse Pengene ud til ingen Nytte. Paa denne Maade sporedes Befolkningen fremad, og i Tiaaret 1770—1780 svandt Fællesskabet som ved Trylleri i alle kgl. Amter og Landskaber.

„Ven vi skriv'er de tre Krykker (o: 1777)

Skal Verden deles i Lykker!“

hedder det i et Spaadomsrim fra Sundeved, og denne Spaadom gik i Opfyldelse. Kun hist og her i Krogene, paa Smaaøerne, ude i de store Hedestrækninger o. lign. St. bleve svage Rester af Fællesskabet tilbage til en senere Tid. Kongens Bønder i Amterne og Landskaberne fik saaledes deres Jorder udskiftede en Del tidligere end i det øvrige Danmark. I den største Del af Jylland foregik denne mellem 1770—1790, paa Fyen fra 1770 til 1800, paa Sjælland og Laaland endnu en Del senere, men da de slesvigske Godsdistrikter ikke berørtes af de ovennævnte Forordninger, afsluttedes Udskiftningen paa disse heller ikke før nogle Aar ind i dette Aarhundrede, og som Helhed kom Sønderjylland altsaa, strængt taget, ikke langt forud for det øvrige Land.

At indlade sig paa en nøjere Bedømmelse af den slesvigske Udskiftnings Karakter turde for Tiden være temmelig vovet. Den ældre Literatur er paa dette Punkt mærkverdigg fattig, og den fornødne Lokalkundskab kan umulig samles paa Enkeltmands Haand. I to Henseender naaede Regeringen ikke sin Hensigt. Den havde paa det indstændigste ønsket, at enhver Ejer saavidt mulig fik sin Jord i ét Stykke og i Sammenhæng, og den havde, for at dette kunde ske, i høj Grad opmuntret til Udflytning.

Men i begge Henseender stødte den hos selve Bondestanden paa meget store Hindringer, til hvis Bekæmpelse den maatte have grebet til Midler, der laa ganske udenfor dens Tilbøjeligheder og dens milde Aand. Af den gamle Driftsmaade fulgte det, at kun Jorden omkring Byerne, det gamle Agerland, Vangen, havde nogen Værdi. Disse gamle Kornmarker vare i Kultur, fra Arilds Tid havde de modtaget Driftens befrugtende Midler, her var intet tæt Krat, ingen Gyvel- og Lyngmark, ingen af Overdrevenes Sten- og Tuemasser at kæmpe imod, og det var derfor ganske naturligt, at enhver Parthaver stod fast paa at have sin Andel i de gamle Byvange. Men allerede heraf fulgte, at han — overensstemmende med disses forskellige Godhed — maatte faa sine nærmestliggende Lodder sprængte i mindre Stykker foruden forholdsmæssige Dele af Udmarken, Overdrevet og Hederne. Men Følgen heraf blev igjen en slet eller i hvert Fald en uøkonomisk Udskiftning. I Stedet for samlede Marker omkring Boet anvistes Lykkerne rundt omkring i alle Bymarkens Hjørner og Kanter. Lange, kileformede Stykker af den gamle Byvang ind imod Landsbyen, adspredt liggende Kobler i Udmark, Hede og Skov med halve Mil lange Veje eller Forter turde, i hvert Fald for Haderslev Østeramt, være det almindelige. Og paa samme Maade gik det med Udflytningen. Datidens Bønder holdt kun af de Marker, hvorfra de kunde høre Byhanerne gale. „Æ Jenbol“ indgød vore Oldefædre en uovervindelig og vel heller ikke uberettiget Skræk. I de tætte Skove huserede endnu de glubende Dyr. Saaledes skriver Rhode i sin Beskrivelse af Haderslev Amt: „I Aaret 1763 var i Skovegnene her i Amtet et eget Optog med Ulvene, enten Snevejret eller en egen Galen-

skab drev dem, skal jeg ikke sigé, det var farligt at ride ene og ubevæbnet, de søgte uden Frygt Hesten. Tænk, man dræbte dem inde i Kolding By, inde i Vaabenhusene ved Landsbykirkerne, og de gik frem ligesom blinde og galne.“ Desuden var Retssikkerheden mange Steder ringe, omstrefende Tiggere og andet Pak fyldte Landevejene, den tungsindige Ensomhed, de lange Skole- og Kirkeveje for en Befolkning, der satte høj Pris paa Oplysning, de usle Avlsredskaber, Ukjendtskab til Udgrøftning, Sommerpløjning og Mærgling, de forfærdelig vanskelige Rydningsarbejder i Overdrevet — alt forenede sig for at holde Bonden i By. E. Holm fortæller, at en Bonde paa Bernstorfs Gods ved Kjøbenhavn, hvem Loddet havde tildelt en Udflyttergaard, i sin Fortvivelse drak sig saa fuld, at han „næsten i 24 Timer lignede fuldkommen et rasende Menneske“, og en anden, der havde samme Skæbne, blev saa betaget deraf, at han øjeblikkelig gik til Sengs og senere i 8 à 10 Bønskrifter til Kongen klagede over den lidte Uret, ja, paa Brahetrolleborg paa Fyen var Frygten for Udflytningen saa stor, at mangen en Bonde nægtede at tage imod den Gaard, der tilfaldt ham, og i dens Sted bad om at faa et Hus i Landsbyen med 3 Tønder Land Jord. — Hvis Regeringen med godsherrelig Haardhed havde holdt fast paa Udflytningen, vilde Tilfælde af samme Art sikkerlig ogsaa have fundet Sted i Sønderjylland. Men den stillede ikke disse Fordringer, uagtet den var Jordens Ejer. Den agtede Bøndernes Selvbestemmelsesret, de store tæt sammenbyggede Landsbyer holdt sig til langt ind i vort Aarhundrede, ja, for at forfølge Udskiftningen i dens yderste Virkninger vilde det være nødvendigt at gaa ned lige til Nutiden, men en saadan Undersøgelse hører ikke hjemme i disse Blade.

Alligevel havde Udskiftningen en meget stor, næsten øjeblikkelig Indflydelse paa Landets Udseende og Tilstand. Udskiftningen har skabt det Sønderjylland, vi ere fortrolige med; thi den betegner jo ikke alene Overgangen fra Fortidens fælles Ejendom og fælles Arbejde til Nutidens Driftsmaade og Særeje, men med den fulgte ogsaa en hel Omdannelse af Landets ydre Karakter. Der, „hvor Øjet før mødte store hegnløse Marker og udstrakte Overdrev, hvor store Sværme af løsgaaende Kreaturer, Heste, Køer, Faar, Svin og Gæs forsultne trampede om mellem hverandre for at søge Føde paa den knappe Græsning,“ saa's kort efter veldyrkede Lykker, overskyggede i Østen af venlige levende Hegn; paa Højderyggen delte i skarpe Skaktavl af Sanddigerne og imod Vesten af Fennernes Grøfter; den mishandlede Græsningsskov vøg for forstmæssig drevne Højskove; Krat, Kjær og Sumpe kultiveredes, nye Kulturplanter som Kartofler, Raps og Kløver indførtes, den talrige og usle Hestebestand veg for Malkekøer og Stude, og saaledes banede Udskiftningen Vejen for en større Velstand og Lykke.

Men hertil kom, at hele denne Overgang fra det gamle til det nye lige fra første Færd støttedes af opadgaaende Priser paa alle Landbrugets Værdier. Bonden følte, at der var Grøde i Luften, og han forsømte ikke at saa'. Efter Falbe Hansen hidsættes her en Oversigt over de vigtigste Priser i Tidsrummet.

Gjennemsnitsprisen paa:

	<i>Rug pr. Td.</i>	<i>Byg pr. Td.</i>	<i>Havre pr. Td.</i>
i Tiaaret 1731—40 . .	6,20 Kr.	4,75 Kr.	2,47 Kr.
— 1741—50 . .	7,00 „	4,62 „	2,70 „
— 1751—60 . .	7,14 „	5,22 „	3,41 „

	<i>Rug pr. Td.</i>	<i>Byg pr. Td.</i>	<i>Havre pr. Td.</i>
i Tiaaret 1761—70..	9,04 Kr.	6,02 Kr.	3,45 Kr.
— 1771—80..	8,87 „	5,87 „	3,66 „
— 1781—90..	9,75 „	7,56 „	4,89 „
— 1791—1800	11,33 „	7,72 „	5,31 „
— 1801—1809	16,85 „	9,66 „	6,54 „

Gjennemsnitsprisen paa:

	<i>Oxekjød pr. Pd.</i>	<i>Flæsk pr. Pd.</i>	<i>Smør pr. Pd.</i>
i Tiaaret 1735—44	17 Øre	13,0 Øre	17,2 Øre
— 1745—54	19 „	14,6 „	22,5 „
— 1755—64	19 „	19,0 „	23,4 „
— 1765—74	22 „	20,6 „	25,8 „
— 1775—84	19 „	19,7 „	26,5 „
— 1785—94	19 „	22,3 „	27,7 „
— 1795—1804	27 „	30,3 „	37,7 „

Disse Priser ere beregnede for Kongeriget, men de egne sig sikkert ogsaa til at give Forestilling om, under hvilke ydre økonomiske Forhold den slesvigske Bonde levede paa denne Tid. De vigtigste Betingelser for, at en erhvervsdygtig og flittig Landbostand kunde svinge sig op paa et højere Trin, vare tilstede, men i sin Omhu for Landets Vel føjede Regeringen hertil endnu en ny og kraftig Spore: den skabte Ejendom for Fæste, den skænkede Bonden Jorden og gjorde ham ogsaa retslig til en selvstændig og fuldkommen fri Borger i Staten.

Fæstevæsenets Overgang til Arvefæste og Selvejendom.

Efter at Regeringen ved Domænegaardenes Salg havde begyndt at skabe Selvejere midt i en Landbostand af Kongsfæstere, efter at den ved Fællesskabets Ophævelse havde

paaført sine Fæstere meget betydelige Udgifter og tvunget dem til at nedlægge store Arbejdsværdier i Jorder, hvortil de kun havde Brugs-, men ikke Ejendomsret, maatte dens næste Skridt nødvendigvis blive en Omordning af selve Fæstevæsenet. Den maatte give Fæsterne de fornødne Garantier for, at de selv og deres nærmeste Efterslægt kunde nyde godt af deres eget Arbejde, ligesom det heller ikke kunde ligge i Regeringens Plan at begunstige de nye, Kronen hidtil uvedkommende Kjøbere af Herregaardsparceller frem for den gamle Stamme af Kongsfæstere, der i umindelige Slægtled havde dyrket den allerstørste Del af Hertugdømmets Jorder og baaret sin Del af Rigets Byrder. Vi se derfor ogsaa, at Regeringen kun to Maaneder efter Forordningen om Fællesskabets Ophævelse gik videre ad den alt betraadte Vej, og ved Forordningen af 14de April 1766 forlenede alle Kongsfæsterne i Hertugdømmet med deres fæstede Jord og Grund eller afløste de tidligere rent personlige Fæstekontrakter med en Art meget nøje bestemt Arvefæste. — Jeg har allerede i et tidligere Afsnit udtalt mig om det ældre Landbovæsen i Slesvig. 1766 fandtes kun forholdsvis faa Selvejere paa Gesten, i de ulykkelige Krige i det 17de Aarhundrede vare en Del af disse gaaede til Grunde, men selv i meget gamle Tider have de vistnok kun udgjort et Mindretal af Bondestanden. Det maa tværtimod antages, at den allerstørste Del af Befolkningen fra Arildstid har været bosat paa Kronens Jord, paa det saakaldte Konnungelef, og derfor aldrig har været andet end Forpagtere paa Livstid eller Fæstere. Herpaa hvilede altsaa i sidste Instans Hertugdømmets Landbovæsen og Befolkningens Ret til Jorden, og principielt ændredes dette ikke ved, at Fæstevæsenet gjennem Sæd-

vane og Hævd saavel som ved Regeringens skaansomne Optræden havde antaget en meget lemfældig Form. Kongen tillod Fæsterne at afhænde deres Gaarde, og da Bygninger, Besætning, Avlsredskaber, ja, endogsaa flere af de Værdier, Bonden tilvejebragte ved sit Arbejde, saasom Hegn o. l., gik ind i Fæsteboets Særeje og kunde overdrages til andre, ogsaa ved Arv, og da Regeringen kun i Nødsfald tillod, at Gaarden gik ud af Slægten, og ingensinde forhøjede Forpagtningsafgiften eller Landgilden, saa skabtes derved ganske vist en Art sædvanemæssigt Arvefæste, men dette manglede ganske lovhjemlet Sikkerhed, og Fæsteren vilde derfor altid blive afhængig af Lokaløvrighedens Forgødtbefindende i Arvesager. Alligevel fremmede denne Form af Fæstevæsen i høj Grad Udviklingen. Den gav Bonden Lyst til Forbedring og Fremskridt, til Udskiftning, Indhegning o. a. m., og da han tillige var i Besiddelse af fuldstændig personlig Frihed, naaede de nordslesvigske Bønder tidligere end deres kongeriske Fæller frem til et højere Dannelsesstrin og en bedre økonomisk Tilstand. De viste tidlig Lyst til Forandring. De havde Tilbøjelighed for Handel, en stor Del af Standens yngre Sønner flakkede Landet rundt som Kvæg- og Hestehandlere eller færdedes i Rigets øvrige Dele som Kniplingskræmmere. Paa disse Rejser lærte de nye Forhold og Indretninger at kjende, de bleve mere fordomsfrie, og de indførte tit Forbedringer i Hjemmet. Det er værd at lægge Mærke til, hvad en saa dygtig Iagttager som Pastor P. Rhode, der netop umiddelbart før de store Reformers Periode var Sognepræst i Steppinge, skriver om den nordslesvigske Bondestand paa dette Tidspunkt: „Bønderne i Amtet ere Fæstebønder af Kongen (nogle faa have kjøbt deres Jorder).

Jorden er Kongens, men Bygningerne deres egne; de kunne sælge dem, til hvem de lyster (naar kun Kongen kan faa sine Afgifter), og af Kongens Amtmand udstedes Fæstebrevene. Deres Landgilde, som tilforn blev in natura leveret, betales nu med Penge. — Folket er flittigt og økonomisk. Det er sandt, som nogle om disse mine Landsmænd skrive: de konsulere ikke Vanen, saafremt de i deres Indkomme forudse nogen Fordel, skulde de end hente den i andre Lande og Riger. Til Flittighed blive de fra Barndom vant; man finder en Bondes Tjenestekarl sjælden her som i det slaviske Sjælland og Laaland, at ligge om Vinteren fra Sol gaar ned og indtil Sengetiden, række sig paa Bænkene. Er der Mangel paa Korn og Tærskearbejde, saa er Bondekarlen ikke her saa forlegen som andensteds for at fortjene Føden; nogle arbejde i Træ og sælge til Kjøbstæderne, andre gjøre Arbejd af Halm, af Svinehaar, af Ben osv., andre gjøre Koste af Gejl, af Lyng, Birk osv., andre rejse om og sælge Vare (de fortjene kun lidt, dog ville de ikke tigge). De kjende Verden og stole paa Guds Forsyn og paa Lykken; de ere lige saa glade, naar de betræde en anden Provins, som naar de ere hjemme, endog de elske usvigelig deres Fædreneland. . . . Kvindfolket er her dets Levetid ikke ledigt, kunne de ikke tjene længere, saa væver, strikker, knipler, spinder de og deslige . . .“ — Selv om denne Fremstilling paa nogle Punkter kan være lidt for gunstig, er den sikkerlig dog i Hovedsagen paalidelig. Den nordslesvigske Bondestand var i forrige og i Begyndelsen af dette Aarhundrede en jærnfittig Befolkning. Under de daværende økonomiske Vilkaar var det kun ved den yderste Anstrængelse, at en fritstillet og selvstændig Landbostand, der ikke havde Gods-

herrer at ty til, kunde holde sig oprejst og komme igjennem. Hvad Markerne og Kvægopdrætningen ikke kunde indbringe, maatte skaffes til Veje ved Knipling, Rebsnoning, Kostebinding, Træskolavning o. m. a. Den anstrængte Husflid, der, i hvert Fald i de magrere Egne, holdt Fattigdommen og Nøden ude lige ned til 1820—30, vil man nu kun træffe ringe Rester af, og i Aaret 1889 vilde en ny Rhode maaske ikke i samme Grad kunne rose den nordslesvigske Bondes Aftenflid og Vindskibelighed, lige saa lidt som en Sammenligning nu mellem ham og hans laalandske Fælle vilde falde saa fuldstændig ud til Gunst for ham som dengang, selv om han endnu har nogle personlige Fortrin, der først efter en lang Udvikling kan erhverves af Øernes forhen vordnede Befolkning.

Saameget er i alt Fald vist, at den lykkelige økonomiske Udvikling, det betydelige Maal af Velstand og Dannelse, som den nordslesvigske Befolkning har naaet, væsentlig skyldes to Ting: Vore Olde- og Bedstefædres utrættelige Flid, Vindskibelighed og Nøjsomhed og vore gamle Kongers landsfaderlige Omhu for denne Befolknings Vel. Da Regeringen indsaa', at de store Fremskridt, som den ønskede at sætte i Værk, kun kunde kaldes til Live ved at opmuntre Befolkningens Erhvervslyst og Flid og ved at give større Garantier for Udbyttets Bevarelse i Familiens Haand, gav den øjeblikkelig disse Garantier, og det uagtet den derved samtidig maatte give Afkald paa Kronens Ejendomsret til den allerstørste Del af Hertugdømmets Jorder. Den ovennævnte Forordning af 14de April 1766 fastsætter den Arveorden, som fremtidig bør være at iagttage ved Overdragelsen af Fæstegods i Hertugdømmet Slesvig. Der ligger meget mere i denne For-

ordning end Overskriften antyder, ja, den havde en saa indgribende Virkning, at den endnu den Dag i Dag fortjente at ophænges i Glas og Ramme i enhver slesvigske Bondes Dagligstue. Denne Forordning og dens Følger gjorde ham først til det, han er nu, og Regeringen viste ham en Velgjerning, der næppe nogensinde er bleven tilstrækkelig værdsat, ja, næsten synes at være gaaet i Glemmebogen hos de fleste.

I Forordningens Indledningsord hedder det, at Kongen er utilfreds med den uensartede og til dels ulovlige Maade, hvorpaa Fæstekontrakter oprettes i Landets forskjellige Egne, og at han for dette vigtige Anliggende ønsker, at en fast og ensartet Norm skal komme til Anvendelse overalt. Det er derfor hans Vilje, „at Undersaatterne — for at de des frejdigere kunne tage sig af Agerdyrkningens Udvikling — skulle gives fuld Sikkerhed for, at de, idet de tage sig af Fæstegodsets Forbedring, arbejde for sig selv, for deres Børn eller deres nærmeste Slægtninge, og ikke for Personer, der som oftest ere dem ganske fremmede.“ Forordningen overdrager derfor alle Kronens Fæsteejendomme, Gaarde og Kaad i Amterne og Landskaberne, til Ihændehaverne som Arvefæste, og dens øvrige Paragraffer fastsætte nærmere, hvorledes disse nye Ejendomsformer kunne og skulle nedarves i Slægten. Grundlaget for denne Arveorden er Førstefødselsretten i strængeste Forstand. Først arver ældste Søn og hans Sønner og Døtre i nedstigende Linjer, derefter de yngre Sønner i Aldersorden og deres Slægt, saa den ældste Datter og hendes Slægt osv. Er der ingen Børn i Boet, træder de opadstigende Sidelinjer, Ejerens

Brødre og Søstre, paa samme Maade ind i Arveretten. Eller med andre Ord: Kronen forlenede de da levende slesvigske Bondeslægter med Jord og Grund og skabte smaa Majorater, der først efter hele Slægtens Uddøen atter kunde falde tilbage til Kronen. Under Forbehold af en aldeles formel Overejendomsret gav den hele Jorden ud af sin Haand og overdrog samme til de Slægter, der dengang havde den i livsvarig Forpagtning eller Fæste. Ethvert Arvefæste var udeleligt. Regeringen vilde, saavel af humane som fiskale Grunde, skabe en kraftig Gaardmandsklasse, og den begunstigede derfor den ældste Søn paa de øvrige Arvingers Bekostning, uden dog at træde nogens Ret for nær. Den ældste Søn eller Arving havde udelukkende Ret til Jorden eller rettere, han traadte ind i Kronens Ret til samme. Enkens Sædvaneret til at fortsætte Gaardens Drift paa Mandens Fæstebrev ophævedes som skadelig, hun tilsikredes derimod et Aftægt paa Boet og havde Medarvsret sammen med Børnene til Boets Bygninger, Besætning og Avlsredskaber, der overtoges af den nye Gaardmand efter Taxation, ligesom Løsøret og den øvrige Formue kom til Deling imellem alle Parter. — Dette Omrids maa her være tilstrækkeligt. I Slutningen af forrige Aarhundrede har den allerstørste Del af Hertugdømmets Bønder besiddet deres Gaarde under denne Ejendomsform, men da Regeringen tillod, at enhver Arvefæster paa meget billige Vilkaar kunde købe sin Gaard til fuldkommen Selvejendom, og da den selv ved Landets Ombonitering efter 1783 i mange Egne rent afskaffede Arvefæstet og uden nogen Godtgjørelse gav Jorden til Selvejendom, saa forsvandt lidt efter lidt denne Overgangsform, og længe før den ulykkelige Krig 1864 rev Slesvig bort fra de danske

Kongers Omsorg og Varetægt, havde disse Kongers Regering skabt en fri Selvejerstand i hele Landet.

Jeg skal afslutte denne Afhandling med nogle Ord af forhenv. Herredsfoged Otto Kier i Haderslev. *) Denne Forfatter nærrede stærke tyske Sympathier, men han var en sandhedskjærlig Historiker og misbrugte ikke sin Pen til Bagvaskelser. Han siger: „Naar den Haderslevske Bonde nu er Selvejer af sin Gaard med fuld Dispositionsfrihed over den baade i Livstid og for Døds-tilfældet, naar han uhindret af nogensomhelst Indsigelse kan nyde Godt af alle de Midler, som Erfaring og Viden-skab have frembragt og gjort tilgængelig for Alle til at aflokke Jorden en større Frugtbarhed; naar det staar aldeles til ham selv at begrunde sig en Velstand, der er mindre afhængig af ydre Indflydelser og mere fri for Ansvar end de fleste andre Erhvervsgrene: saa har han derfor, næst Gud, Regenterne af den oldenborgske Stamme at takke. Med Skaansel have de brugt deres store Magtfuldkommenhed, da han i en afhængig Tilstand boede under dem som deres Husmand; da Tiden dertil kom, have de løst Afhængighedens Baand ved uden Vederlag at lade Arvefæste træde i Stedet for Livsfæste; ved vise Arvelove have de sikret Arvefølgen; de have lettet Fæstegodset Erhvervelse til Ejendom; de have, ved at indføre Markopdelingen, lagt Grundvolden til en bedre Agerdyrkning, og endelig have

*) O. Kier: Tiendevæsenet i Haderslev Provsti. Haderslev 1854. S. 12-13.

de landsfaderligen sørget for Landalmuens bedre Under-
visning, og i alle Retninger været betænkte paa Bondens
sande Velvære“ Saaledes vare „deres over al Roes
ophøjede gode Hensigter!“